

UDK 811.163.6'28

Irena Orel, Vera Smole

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

IZRAŽANJE PROSTORSKIH RAZMERIJ Z VPRAŠALNIMI PRISLOVNIMI ZAIMKI V KNJIŽNIH IN NEKNJIŽNIH ZVRSTEH SLOVENSKEGA JEZIKA

V prispevku bo s strukturnega in pomenskega vidika raziskano vprašanje, kako se v govorjenem jeziku glede na tradicionalni tridelni knjižni poenostavlja sestav vprašalnih prislovnnozaimensko izraženih prostorskih razmerij in se preko oblikovnega izgublja tudi pomensko razlikovanje med statično umeščenostjo (*kje*) ter perlativnostjo/potjo in razmeščenostjo (*kod*), tudi z ablativno in adlativno sestavino (*od/do kod*), ohranja pa se za dinamično usmerjenost k cilju (*kam*). Narečne oblike za *kje*, *kod*, *od kod* in *kam* po gradivu za *Slovenski lingvistični atlas* bodo prikazane na zbirni jezikovni karti (z legendo in komentarjem), govornje pa preverjene v anketi in korpusih.

Ključne besede: slovenski knjižni jezik, govornji jezik, oblikoslovje, prostorski prislovni zaimki, *Slovenski lingvistični atlas*, jezikovne karte

The article from structural and semantic perspectives examines the question of how the system of spatial relationships expressed with interrogative pronominal adverbs became simplified in spatial varieties of spoken language vis-à-vis standard language.

Keywords: spatial pronominal adverbs, spoken Slovene language, standard Slovene language, *Slovene Linguistic Atlas*, linguistic maps

1 Uvod

1.1 Izrazna in pomenska struktura vprašalnozaimensko izraženih prostorskih razmerij

1.1.1 Prostorske okoliščine se v knjižnem jeziku izražajo z različnimi stavčnimi, prislovnimi, (predložno)sklonskimi in predpanskimi skladenjskimi, oblikoslovnimi in besedotvornimi sredstvi, ki povedje natančneje določajo »po značilnem vprašalnem prislovnem zaimku«
glede na tri prostorske skupine (TOPORIŠIČ 2000: 407) oz. vrste (TOPORIŠIČ 2000: 406): mestovno (*kje*), ciljnostno (*kam*) ter poti in razmeščenosti (*kod*).

1.1.2 Prostor v jeziku z vidika modeliranja sistema semantičnih kategorij po PIRERJU (1983: 90–95) izpostavlja model univerzuma, predstavljen v jezikovnem univerzumu, in model jezikovnega univerzuma, predstavljen v jezikoslovni literaturi. Človek kot del univerzuma razločuje v jeziku konkretnost oz. statičnost ter akcijo oz. dinamičnost, osnovno nasprotje v sistemih prostorskih pomenov pa tvori notranji (intra-lokalizacija) in zunanji prostor (ekstra-lokalizacija). Analogna dihotomija je v

kategoriji premikanja izhodiščna in končna točka kot agens in paciens (od tega, kar je bilo, k temu, kar bo). PIPER zaimenske besede pojmuje kot besede s pomenom, ki je med slovničnim in leksikalnim (1983: 47). Z njimi se izraža apelativna/konativna funkcija (usmerjena k naslovniku) (prav tam: 61–62). Vprašalni zaimki se v strokovni literaturi uvrščajo med primarne (MAJTINSKAJA 1969 v PIPER 1983: 24) ali sekundarne zaimke (VOL'F 1974: 18 v PIPER 1983: 24). PIPER jih uvršča v podskupino nedoločnih zaimkov, ker sprašujejo po neznan predmetnosti (1983: 38) in so z njimi semantično- in morfološkostrukturalno povezljivi, tj. so z njimi identični oz. so nedoločni iz njih izpeljani, meja med vprašanjem in nedoločno trditvijo ni ostra, saj ima značaj »blagega vprašanja« (prav tam: 40). Nedoločni zaimki so besede subjektivne deiktičnosti, ki se po Benvenistu nanaša na različne oblike prisotnosti govorca v izjavi (prav tam: 59). PIPER (2001: 21–22) loči tri obvezne prvine situacije, izražene s pomenom lokalizacije, in tri primarne prvine vsakega takega pomena: (1) objekt lokalizacije, (2) lokalizator kot sredstvo lokalizacije, (3) konkretizator razmerja med njima, t. i. orientir (Pismo (1) je v (3) škatli (2)).

1.1.3 Prostorski kategorialni pomen mestovnosti (lokativnosti) kot točka, statični prostor¹ (*kje*), opisno izražen v slovnici in slovarjih kot mesto, kraj, v/na katerem se dejanje dogaja, določa sestavina +lokativnost. Ciljnost (smer/usmerjenost) kot dinamični prostor (*kam*) izraža cilj, »kraj, h kateremu je dejanje usmerjeno ali ga doseže« (SSKJ) in jo določata sestavini +direktivnost, +adlativnost. Vrsta dinamičnega in statičnega prostora, ki ima najkompleksnejši pomenski sestav, je izražena z vprašalnim zaimkom *kod* in opredeljena kot »območje ali pot, po katerih se odvija dejanje ali je kaj nameščeno« (TOPORIŠIČ 2000: 407), tj. smer gibanja po prostoru brez določitve izhodišča in cilja, t. i. linija usmerjenega premikanja (perlativnost),² oz. razmeščenost po prostoru z izključujočima se sestavinama +/-perlativnost, -/+razmeščenost, v zvezi s predlogoma *od* in *do* (*kod*) izraža premikanje iz izhodiščne točke (+direktivnost, +ablativnost) oz. usmerjenost k ciljni točki (+direktivnost, +adlativnost) ali pa (+razmeščenost). Celoten spekter sestavin je prikazan v preglednici:

	lokativnost (umeščenenost)	direktivnost (usmerjenost)	perlativnost³ (linija usmer. premikanja)/ razmeščenost	ablativnost (oddaljevanje od izhodišča premikanja)	adlativnost (približevanje ciljni točki)
kje (mestovnost)	+	–	–	–	–
kod (gibanje/ razmeščenost po prostoru)	–	–	+	–	–

¹ Prim. PIPER (2001: 69) in KORDIČ (2003: 116).

² Prim. PIPER (2001: 71), ki perlativnost izrazi z besedno zvezo »linija usmerenog kretanja«.

³ SSKJ pri kod upošteva oba pomena, le da »vprašanje po kraju, na katerem se dejanje dogaja«, označi kot zastareli podpomen, pomen »dogajanje dejanja na nedoločnem ali poljubnem kraju« pa s pešajočo rabo, SSKJ² pa kot starinsko.

od/s kod (premikanje iz izhodiščne točke)	–	–	+/-	+	–
do kod (usmerjenost k ciljni točki)	–	–	+/-	–	+
kam (ciljnost)	–	+	–	–	+

Preglednica 1: Pomenske sestavine prostorskih vprašalnih prislovnih zaimkov.

1.2 Izbor prostorskih prislovnih zaimkov glede na namen raziskave

Opažanja, da se je nabor vprašalnih in kazalnih prislovnih zaimkov v rabi sodobnih govorcev in tudi piscev izrazilo skrčilo in da se v govornem pa tudi knjižnem jeziku njihov prvotni trivrstni sestav le delno ohranja, so spodbudila raziskavo dejanske rabe tovrstnih prislovnih zaimkov v različnih družbenostnih zvrsteh slovenskega jezika v sodobnih govornih in pisnih virih. Prostor bo v prispevku prikazan dvoplastno: v zaimenskih prostorskih jezikovnih sredstvih kot predmetu obravnave in njihovi zemljepisni razširjenosti v slovenskem jezikovnem prostoru.

Prostorski vprašalni prislovni zaimki⁴ (= PVPZ) *kje, kod, od/s kod* in *kam* bodo obravnavani po gradivu za *Slovenski lingvistični atlas* (= SLA) z geolingvistično metodo: narejena in komentirana bo zbirna karta z legendo. Kot dodatni gradivski viri bodo upoštevani narečni slovarji, korpus Gigafida, korpus govorne slovenščine GOS, vpogled v aktualno govorno in pisno rabo PVPZ pri mlajši generaciji pa bo omogočila anketa, izvedena spomladi 2014 med študenti slovenistike.

Na podlagi analize podatkov iz gradiva bodo opisani modeli in ugotovljene zemljepisno določene smernice poenostavljanja trodelne strukture izražanja prostorskih razmerij s PVPZ v govorni rabi in posledično v knjižnem jeziku.⁵ Uvodoma bo prikazano tudi diahrono stanje po etimoloških, starejših slovarskih, slovničnih in redkih drugih virih.

2.1 Izvor, oblike in pomen vprašalnih zaimkov *kje, kam, kod*

2.1.1 Po podatkih iz etimoloških slovarjev (Kopečný 1980, Bezljaj 1982, Snoj 2003, Matasović 2008) in zgodovinskojezikovnih obravnav se izvorno pogojena troj-

⁴ Poimenovanje prislovni zaimki kot podsestav zaimkov in ne zaimenski prislovi, kar prevladuje v strokovni literaturi, je v tem prispevku izbrano zaradi zgodovinske povezave z zaimki, ki imajo iste korenske morfeme. TOPORIŠIČ (1992: 355) jih obravnava pod obema gesloma.

⁵ V tem prispevku se bomo omejili na raziskavo rabe vprašalnih zaimkov. Za celostni prikaz posploševanja bo potrebno raziskati še rabo komplementarnih kazalnih prislovnih zaimkov (*tu, tam, ondi; sem, tja; tod, ondod*), pri katerih se že tudi v knjižni rabi opušta tristopenjski sestav glede na oddaljenost, v neknjižni pa ponekod tudi oblika za usmerjenost k cilju (*tja* → *tam*), kar bo predmet drugega prispevka.

nost PVPZ izraža v vseh slovanskih jezikih, obenem pa se izkazuje posploševanje ene od oblik in pridobivanje njene večpomenski/večfunkcijski.

2.1.2 Bajec pri obravnavi izvora, besedotvorne zgradbe, funkcij, starejših in narečnih pojavitev prislovov poudarja, da so prostorski zaimenski prislovi tvorjeni iz zaimenskih osnov *kъ-, tъ-, on-, ov-, sb-* (1954: 200). Osnova **kъ-*, ki nastopa v okamenelih sklonih, je produktivna pri vprašalnih (in iz njih izpeljanih nedoločnih in oziralnih) zaimkih: *kъ-de, ka-mo, kъdu, kъdě* (sufiksa *-de, -mo* prišteva med členke).

2.1.3 Bohorič v slovnici med prostorskimi prislovi glede na pomen ali okoliščine razlikuje 5 tipov prislovov glede na izražena prostorska razmerja lokalizacije na, k, proti, po mestu, iz mesta: a) »in loco«, tj. namestni, z vprašalnim *kje*, vbi, b) »ad locum« ali kmestni z vprašalnim *kám*, qvô, c) »versus locum« ali protimestni z vprašalnim *kam vel kamoj*, qvorfum, č) »de loco« ali izmestni z *od kod*, unde in d) »per locum« ali pomestni z *ako kej kod*, fi qva (BOHORIČ 1584; 1987: 154–55; 178–79). Ločuje med *kam* za usmerjenost k mestu (npr. *lešem, tjakaj, nutér, vunkaj*) in *kam* z dvojnico *kamoj* za usmerjenost proti mestu (*nutrekaj, nasaj, ritěnski, dolum/doli, nalevu ali na levo strán*).⁶

2.2.1.1 Mestovni slovenski *kje* iz psl. *kъde poleg *kъdě in *kъdy, *kъda* v pomenu »ubi, quo loco« in »irgend, irgendwo« (BEZLAJ 1982: 34–35), izhodišče za različne slovanske oblike, ustreza ide. tvorbi **k^u-d^he*, sestavljeni iz **k^u* 'kje' (SNOJ 2003: 273), ki lahko že sama izraža mestovni pomen (KOPEČNÝ 1980: 378–81), razširjeni s členico *-d^he*. KOPEČNÝ iz prvotne oblike *kъde navaja tudi narečno slovensko *kde*, po zvonečnosti asimilaciji *gde* (1980: 378). V slovenščini so izkazane iz *kъde skrajšane oblike druge vrste,⁷ ki jo ima le še narečna poljska oblika *-kie(j)* v sestavljenih oblikah (*nikie(j)*): *kje*, narečno *ké, gé*, obliko *gé*, ki je mlada sprememba zaradi prilikovanja po zvonečnosti, izvaja iz *-gd-* > *-g-/d-*, kot v češčini narečno *který* > *kerý*, v sh. narečjih pa jo razlaga iz oblike po metatezi *dge* > *ge* (KOPEČNÝ 1980: 379, 381, op. 1). Omenja tudi, da se je po drugi poti spremenilo slovensko narečno *ké* > *kej* > *čej*. Oblike *kjeko, kjekaj, kjekam* imajo v osnovi nedoločni *kde-* (KOPEČNÝ 1980: 379). Opozarja, da se oblika lahko v različnih slovanskih jezikih (narečno, starejše) uporablja tudi za pomen *kam* in *od kod*, lužiško in slovensko ima tudi oziralni pomen (1980: 379). Po Bezlaju je prvotna oblika *kъde dala regularno *gde*, ki se ohranja v štajerskih govorih: *gdé, gdě* poleg *kdé*, kjer *k-* razlaga kot grafično analogijo po vprašalnicah *kaj, kako*.⁸ Zaradi težnje po ohranitvi *k-* se od 16. stol. pojavljajo oblike *ke, ky, ki* (npr. narečno belokranjsko *ké*, rezijansko *kóe*, zapisano *che*, gorenjsko *čé*, notranjsko *ki*, kraško *či* (BEZLAJ 1982: 34)), razširjeno s členico *-j* tudi *kéi* (Trubar, Krelj, Kastelec), *kej, khej* (17. stol.),

⁶ V starejšem knjižnem jeziku se oblike PVPZ uporabljajo tudi za druge vrste prislovov, ne le za poljubnostne in nedoločne, ampak dvojnično tudi za oziralne prislove: v 16. stol. *kje* 'kjer' v 5 besedilih (v netipično Trubarjevih: Postili (1558) in Hišni postili (1595), pri Juričiču (1578) in Dalmatinu (1578, 1584) (*Besedje* 2011: 181)) poleg *gde, gdi, gdir* (le Hišna Postila (1595) (*Besedje* 2011: 115), *kjer* le pri Krelju (1567) (*Besedje* 2011: 182)); *kod* poleg *kodar/koder* le od l. 1577 dalje (*Besedje* 2011: 185).

⁷ Skrajšane oblike prve vrste so izkazane v narečjih različnih slovanskih jezikov (*de, dzie, dze* itd.).

⁸ BAJEC iz *kъde izvaja oblike *kje, kde, kder* (Caf), *kdekde* 'tu in tam' (Raič), *gde, geto* 'kde to' (prekmursko) (1954: 200).

pa vprašalnice *kod*, *od kod* in *od kei* 'od kje', Kopitar in Vodnik imajo vse tri: *kod*, *od/ do kod*, Dajnko *kodi*, *odkod*, Kūzmič pa *odkud/otkut* (OREL 2001: 44), slovar iztočnic za '(od)kod' nima, edino oziralni *kod* pri Košiču (1848) (NOVAK 2006: 184). Pleteršnikov slovar ima za *kod* še glasovno varianto *ked* in oblike z dodanimi obrazili oz. deiktično členico -j: *koda* (Krelj), *kodaj* (Kastelec), *kodi* in *codik* (vzhodnoštajersko),¹² samo *dokod*; poleg *odkod* še *odkodaj* (Kastelec), *kec* (= odkod, Miklošič (iz *ked-ci*)). Drugače obliko *odkec* izvaja Ramovš: *ot-ked-si (RAMOVŠ 1935: 192).

3 Vprašalni prostorski prislovni zaimki v slovenskih narečjih po gradivu za *Slovenski lingvistični atlas*

Sistemske protipol knjižnemu jeziku s predpisano normo so narečni krajevni govori s svojo notranjo normo, ki se oblikuje po načelu (ne)sprejemljivosti jezikovnih prvin v kontinuiranem časovnem razvoju na zamejenem zemljepisnem območju. Osnove teh sistemov na glasoslovno-naglasni, leksično-besedotvorni in oblikoslovni ravni so z namenom geolingvističnega prikaza v obliki nacionalnega lingvističnega atlasa, tj. SLA, povečini zbrane, gradivo pa hrani Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.¹³ Kljub načrtnemu zbiranju je gradivo zaradi različnih vzrokov v posameznih raziskovalnih točkah nepopolno (na karti označeno s križem)¹⁴ ali še nezapisano (številka kraja je podčrtana), še vedno pa dovolj povedno,¹⁵ da kartirano pokaže na (nekdanja?) žarišča in tipe inovacij, ki se iz narečne zvrsti lahko preko vmesnih govorjenih različic širijo tudi v knjižno zvrst, pri čemer pa ni izključena obratna smer vpliva, kakor tudi ne možen nastanek inovacij v nesistemskih govorjenih različicah, tj. pokrajinskopogovornih, v katerih je jezikovno »dogajanje« zaradi raznolikih zunajjezikovnih vplivov najbolj razgibano (prim. ugotovitve iz ankete in korpusov).

3.1 Na osnovi odgovorov na vprašanja 594 *kje*, 595 *kod*, *od kod*¹⁶ in 596 *kam* iz Vprašalnice za SLA smo lahko preko prevzema oblike, vloge in pomena enega vprašalnega zaimka namesto drugega/drugih v nekaterih krajevnih govorih ugotavljali ponostavljanje sestava vprašalnih prislovnnozaimensko izraženih prostorskih razmerij in jih zaradi boljše preglednosti prikazali na zbirni jezikovni karti. Čeprav so mestoma areali določenega tipa posplošitve že izoblikovani, smo se zaradi mnogih razpršenih in sistemsko različnih posplošitev odločili za znakovno in ne morda za kombinirano znakovno-izoglosno-napisno tehniko kartiranja. Sistem znakov, razviden iz legende na karti, je izbran po dveh načelih: stopnja zapolnitve znaka s črnilo predstavlja sto-

¹² Obliko *kōdik/kūdik* kot edino vprašalnico (zaimek *ki* pri njem nima prostorskega pomena) navaja tudi RAJH (2010: 95).

¹³ O zgodovini nastajanja atlasa, ureditvi gradiva, vprašalnici, mreži raziskovalnih točk glej več v Benedik 1999 in na internetnem naslovu <http://sla.zrc-sazu.si/>, kjer je dostopen tudi 1. zvezek SLA v celoti.

¹⁴ Ponekod je bilo iskano obliko moč najti pri odgovorih na druga vprašanja; v teh primerih je na karti označena z zvezdico desno od številke kraja, ki je v legendi pojasnjena kot rekonstruirana narečna oblika.

¹⁵ Zapisano in popolno v smislu podanih odgovorov na vsa tu kartirana vprašanja je bilo v 326 krajevnih govorih od 416, vključenih v mrežo raziskovalnih točk.

¹⁶ Žal ne tudi *do kod*.

njno posplošitve določenega vprašalnega zaimka (najmanjša zapolnitev predstavlja delno posplošitev, tj. v obliki dvojnice namesto ene od prvotnih, npr. *kod*, *kje* za *kod*; polovična popolno posplošitev enega od zaimkov namesto drugega, npr. *kje* za *kod*; poln znak pa posplošitev enega od zaimkov namesto dveh drugih, npr. *kje* za *kod* in *od/s kod*),¹⁷ oblika znaka pa predstavlja posplošujoči se vprašalni zaimek (štirikotnik *kje*, oval *kod* in »sonček« *kam*). Prazen krog imajo govori, ki so tridelni sistem izražanja prostorskih razmerij ohranili.¹⁸

3.2 Legenda istočasno z razlago znakov na karti prikazuje tudi stopnjo in tip posplošitve oz. razširitev rabe in pomena določenega zaimka (oziroma njegove oblike),¹⁹ ki so možne prav pri vseh zaimkih (*kje*, *kod*, *kam*), vendar je najbolj prodorna oblika vprašalnega zaimka za mestovnost *kje*, najmanj pa za smernost *kam*.²⁰ Posplošitev oblike enega od zaimkov tvori poseben tip – torej imamo tri tipe –, s sedmimi za *kje*, dvema za *kod* in tremi podtipi za *kam* glede na to, katerega od vprašalnih zaimkov kakšna oblika nadomešča.

3.2.1 PVPZ za mestovnost *kje* je edini, ki lahko poleg drugih nadomesti vprašalni zaimek za ciljnost *kam* (resda le v rezijanski T058 Osojani). Posplošitev *kje* za *kod* in *od/s kod* (ne pa za *kam*) je v narečnih govorih redka, zabeležena v štirih prostorsko oddaljenih govorih (koroški severnopohorski T050 Sv. Primož na Pohorju, primorski notranjski T150 Tatre, dolenski T235 Lipsenj in štajerski zgornjesavinjski T313 Melišče), ki se jim pridružujejo še štiri točke z dvojničnimi oblikami za vse zaimke razen za *kam* (primorska briška T085 Kozana, rovtarska poljanska T179 Lučine, štajerski zgornjesavinjska T314 Dobrova in južnopohorska T358 Pivola). Zamenjava PVPZ *kod* s *kje* v predloženem zaimku *od/s kod*, ki izraža oddaljevanje od cilja, je zgoščena na jugozahodnem in južnem delu slovenskega govornega območja, tj. v primorskem istrskem narečju, v več točkah notranjskega, kraškega in briškega narečja ter tudi v treh belokranjskih točkah, dve pojavitvi pa sta razpršeni v dolenski NS (dolenjska T230 Borovnica in kostelska T279

¹⁷ Posplošitve ene oblike namesto vseh drugih nismo ugotovili.

¹⁸ V skladu z naslovom in s tem namenom karte, tj. prikazati posplošitev določenih vprašalnih zaimkov oz. njihovih oblik na druge pomena in vloge, je bilo treba nujno zanemariti zelo raznoliko narečno glasovno-naglasno podobo, deloma celo besedotvorno (nekatero specifične prekmurske oblike), in jih upoštevajoč glasoslovne narečne razvoje izvesti na skupno glasovno izhodišče, ki se (spet z izjemo prekmurskih *ked* in *kama(n)*) večinoma prekrije s knjižno podobo. Nekaj narečnih glasoslovnih podob obravnavanih zaimkov v poenostavljenem zapisu je navedenih že pri obravnavi izvora oblik v predhodnem, nekaj pa pri obravnavi ankete v naslednjem razdelku. Vsak od obravnavanih zaimkov je predviden tudi za posamičen geolingvistični prikaz – v drugem prispevku ali v enem od zvezkov SLA.

¹⁹ V svoji prvotni vlogi je v krepkem tisku, v nadomestni pa v krepkem ležečem tisku, navedba npr. **kje**; *kje*; *od/s kod*; *kam* pomeni, da *kje* v nekem govoru poleg mestovnosti izraža tudi linijo usmerjenega premikanja (in razmeščenosti) in tako nadomesti *kod*; navedba npr. **kje**; *kod*, **kje**; *od/s kod*; *kam* pa pomeni, da se *kje* pojavlja kot dvojnica *kod*.

²⁰ Opažamo veliko razliko s sosednjim srbohrvaškim jezikom (poimenovanje je genetolingvistično), v katerem se po ugotovitvah S. KORDIĆ (2004: 118–19) v govornem in pisnem jeziku (po korpusnih raziskavah) razširja raba vprašalnih zaimkov zlasti *kuda* in manj *gd(j)e* in izpodriva rabo vprašalnega zaimka za ciljnost *kamo*; avtorica hkrati opozarja, da proces ni nov, saj širjenje oblike *kuda* beležijo slovarji že od 17. stol. dalje, oblike *gd(j)e* pa celo od 16. stol., zato nasprotuje novejšim »cenzorskim prijemom« na Hrvaškem, ki se trudijo vzpostaviti prvotno razlikovanje.

ročansko čöi. SNOJ v današnji glasovni podobi *kjē j* razlaga kot umetno vpeljan po obliki tjā, ki se narečno glasi *kē*, in navaja starejše knjižne in narečne različice: za 16. stol. *kej, gdi, ki*, narečno *kē, dē*, ki se je razvilo iz *kьdē (2003: 273).

2.2.1.2 Zaimenska oblika *kej* nastopa od prve Trubarjeve knjige v 37 besedilih vseh avtorjev 16. stol., kot vprašalni zaimek pa v 33 (*Besedje* 2011: 178–79). Alasia da Sommaripa (1607) ima zahodno različico *ki* (doue.i. vbi. ki (F2b)), Svetokriški (SNOJ 2006: 389) pa oblike *kej, kje* in *kij*, tudi *ke* (kazalka h 'kje', kjer ni zgleđa). Pohlin in Vodnik v slovnici navajata le obliko *kje*, Kopitar *kėj* in *kje*, Gutsman ima v slovnici (1777) le *kje*, v slovarju (1789) pa le *kei, čei* (OREL 2001: 44), vzhodnoštajerski pridigar Šerf (1835) ima obliko *kde*, Dajnko v slovnici (1824) *kdē*, prekmurski prevajalec Š. Küzmič (1771) *gde 'kje, kam'*, *Slovar stare knjižne prekmurščine gde z dvojnico gē* le pri Š. Küzmiču (1754) (NOVAK 2006: 92). Pleteršnikov slovar (1894–95) vsebuje izrazno bogato narečno paletu prislovnih zaimkov, ki se med seboj tudi kombinirajo ali so tvorbeno sestavina nedoločnih, oziralnih, poljubnostnih, nikalnih prislovov, veznikov itd., ki so jih upoštevali tudi omenjeni jezikoslovci. V njem se pojavljajo nekatere različice zaimka *kje*: vzhodnoslovensko *gde/kde* z navedbo Trubarjeve *gdi* 'kjer', *kje* nastopa tudi v zvezah z ostalimi vprašalnimi prislovi v pomenu nedoločnosti v besedilih 16. in 17. stol. (*kje kdo/kjekdo* 'kdo', *kje kaj kaj 'nekaј'*, *kje kam* (prim. *Besedje* 2011: 181–82)).

2.2.2.1 Vprašalni in nedoločni zaimenski prislov *kam*, redko *kamo*, v II. *Brižinskem spomeniku kamo*, v 16. stol. *kam*,⁹ *kamo* (Krelj 1567) in *kamoј* (Bohorič 1584 in Megiser 1592, 1603) (*Besedje* 2011: 172–73) Bezljaj izvaja iz psl. *kamo »quo«, tvorjeno iz ka- in členice -mo, in navaja reference o izgubi te vprašalnice v slovanskih jezikih. MATASOVIČ predvideva psl. obliki *kāmun ali *kāma, kar je najverjetneje okamneli tožilnik ednine (tožilnik cilja) osnove *kāma- iz ide. *k^weh₂-mo- (2008: 249). Bajec prekmursko obliko *kama* razlaga z analoškim -a po drugih prislovih, poleg te navaja še varianto *kamoј* s členkom -j (Megiser, belokranjsko) (BAJEC 1954: 200). KOPEČNÝ (1980: 340) pri *kamo* s primarnim lativnim pomenom (gibanje k mestu) ne navaja slovenskih narečnih oblik.

2.2.2.2 V 16. stol. se *kam* pojavlja v 17 besedilih pri vseh avtorjih razen Tulščaku (*Besedje* 2011: 185). Alasia s *kam* izraža tako smer kot pot (doue ? i. quò. cam (F2b)). Pri Svetokriškem (1691–1707) je oblika *kam* vprašalna in oziralna 'kam, kamor' (SNOJ 2006: 372). V slovnicih ni posebnosti, v besedilih ima Šerf narečno obliko *kama*, Küzmič pa *gde* (OREL 2001: 44), v prekmurskem knjižnem jeziku *kama* z dvojnico *kam* (Sijarto, Agustič (1876) (NOVAK 2006: (171))). Pleteršnik navaja za *kam* še prekmursko različico *kama* in novoknjižno *kamo*, prevzeto po južnoslovanski prvotni obliki.

2.2.3.1 Glede izvora vprašalnega prislova *kod* »ubi, quā viā, quo loco« Bezljaj ugotavlja, da je izpeljan iz zaimka *kь- (razložen pri *kdo* kot adverbialno okamnel

⁹ Oblika *kam* se v 16. stol. pojavlja kot vprašalni prislov v 20 besedilih, v 18 kot nedoločni prostorski, v 9 kot oziralni in v 7 kot poljubnostni (*Besedje* 2011: 173).

sklon *k (*ide. *k^ui-s) (BEZLAJ 1982: 27)) ter navaja različne razlage jezikoslovcev. KOPEČNÝ (1980: 371–76) za vseslovanski zaimenski prislov iz oblik *kǫdĕ* (slovensko *koder* < *kǫdĕ-že*), *kǫdu*, *kǫdy* (slovensko narečno *kodi*), *kǫda* (slovensko *koda* in *kodaj*) podaja slovensko obliko *kod*, sh. *kud* in kašubsko *kǫd* (*kǫdka*, *kǫdkǫ*) (prav tam: 371), skrajšano iz katerekoli od navedenih oblik.¹⁰ Omenja, da so pri tem prislovu izkazani vsi trije pomeni in lahko zamenjuje tudi *kje* in *kam*, za 'kam' ne v zahodno-slovanskih jezikih in slovenščini, za 'kje' je razširjen v poljščini, makedonščini in bolgarščini (prav tam: 373–74). SNOJ ima psl. oblike *kǫdŷ, *kǫdǫ, *kǫdĕ, *kǫdĕ, ki vsebujejo ide. vprašalni zaimek *k^uo- ali *k^uu-, in pripone *-nd^he (ki je izvorno različica pripone *-d^he, znane v ide. *k^uu-d^he, psl. *къде* 'kje'), kar se je lahko razvilo iz ide. *k^uu-nd^he ali *k^uu-nde 'kam, kod' (2003: 288). Babič navaja značilne prislovne pripone, ki so se v stari cerkveni slovanščini dodajale zaimenskim korenem za različno določitev osnovnih zaimenskih pomenov, npr. za mesto pripone *-de*, ki »zaznamuje mesto glagolskega dejanja ali stanja«, *-amo*, tudi *-ĕmo*, *-ǫdu*, tudi *-ǫdĕ* s pomenom smeri premikanja, prva prvotno za približevanje (h komu ali čemu), druga za oddaljivanje (od koga ali česa), kasneje obe za približevanje, druga s predlogom *otъ* tudi za oddaljivanje (*kamo* 'kam', *kǫdu*, *kǫdĕ* 'kod', *otъ kǫdu* 'od kod' (BABIČ 2003: 223). MATASOVIĆ izvaja psl. *kundǫ, kar je okamneli orodnik ednine osnove *kunda-, iz ide. k^wu-nd^h-oh₁ (2008: 249).

2.2.3.2 Bajec poleg *kod* zabeleži še varianto *koda* (pod vplivom *къда* jo ima Krelj), *kodaj* (Kastelec), *kodi* (vzhodnoštajersko), *ked* v osrednjih narečjih izvaja iz *ké* + *d* (< *къде*), v vzhodnih pa s tvorbo po stari dvojnici *ǫ/ę*, kot češko *všudy* in *všady* (БАЛЕС 1954: 201). Osnovi se lahko pritikajo členice za poudarjene oblike prislovov. Členica *-ka* iz zaimenske osnove *kъ nastopa v slovanskih jezikih v različnih vokalnih stopnjah (*-ka*, *-ko*, *-ku*, *-ki*, *-kъ*, *-čĕ*) in okrepi številne prislove, v obliki *-k* pa se pojavlja samo na vzhodu: *kodik* (*todik*, *tamdik*, *tamtodik ondek/ondak*) (prav tam: 198). Zelo redko členico *-ci* povezuje s prislovi na *-ce* (npr. *izjemce*, *naglavce*, *skrivce*, *slepce*), ki se rabijo predvsem v sh. in slovenskih panonskih narečjih in jih Maretić izvaja iz samostalnikov z obrazilom *-ica* (*iz novice* > *iznovice*). Bajec mednje uvršča tudi prekmurske oblike prostorskih prislovov: *od tec* 'od tod' (< *ted-c(i)*), *od tistec*, *kec* 'kod', *otec*, *od ktereč* 'od kod' (prav tam: 199).

2.2.3.3 V 16. stol. je *kod* tako vprašalni kot nedoločni, oziralni prislov in se pojavlja v 17, 18 in 12 delih, obliko *koda* pa poznata le Krelj in Juričić (*Besedje* 2011: 185). Ablativne zveze *od kod* so izpričane,¹¹ *do kod* pa ne. Svetokriški ima glasovni dvojnici *kod/kot* (ob glagolu *hoditi*), pozna pa tudi predložno rabo *od kot/kod* v stavkih z vzročnim pomenom (SNOJ 2006: 403). Pohlin ne navaja oblike *kod*, umetno tvorjeni sta njegovi predložni obliki, homonimni s časovnima prislovoma *odklej*, *daklej* 'od kod, do kod', ki ju v drugi izdaji opusti. Gutsman v slovnici navaja le obliko *od kod*, v slovarju

¹⁰ »Enako razlago navaja tudi BEZLAJ: »Ni mogoče razlikovati, iz katere oblike psl. *kǫdĕ*, *kǫdu*, *kǫdy*, *kǫda* so današnji refleksi.« (1982: 53).

¹¹ Dalmatin ima v *Bibliji* primere s perlativnim *kod* in *od kod*, npr.: Prg 5,6 DAL Ona negre raunu po poti tiga lebna, nje stopinje fo neobtojezhe, de nevej **kod** gre. – Prd 10,11 Tĕh Norzou dellu nyh Itelhka Itane, ker nevédo **kod** v'Méftu pojti. – DAL Job 38,22Ali je li fi vidil, **od kod** tozha pĕrhaja?

Babno Polje). Širjenje tega areala nakazujejo večinoma v neposredni bližini dvojnične oblike *od/s kod* in *od/s kje* oziroma se te pojavljajo dokaj strnjeno v osrednjem južnem delu dolenskega narečja in morda predstavljajo novo inovacijsko žarišče. Drugi tip posplošitve je zamenjava zaimka *kod* s *kje* predvsem v koroških (južnih ziljskih,²¹ zahodnih rožanskih, dveh obrobni podjunskih in dveh mežiških govorih) in še pogosteje v panonskih narečjih (večina prekmurskih, vsi slovenskogoriški in več severovzhodnih prleških govorov), ki jih povezujejo štajerski južnopohorski govori; za ta podtip posplošitve so sprejemljivi tudi gorenjski govori z manjšima severozahodnim in jugovzhodnim arealom, južnobelokranjska T290 Vinica s takim stanjem je osamljena. Tudi dvojnična oblika *kod* in *kje* za *kod* v prleški T370 Videm ob Ščavnici se nahaja ob arealu brez dvojnice.

3.2.2 PVPZ za izražanje gibanja po prostoru *kod* se lahko posploši za *kje* v treh strnjenih točkah – ena je rovtarska poljanska T180 Leskovica in dve gorenjski selški T189 Zali Log in T191 Železniki – ali se rabi le še dvojnično – v dveh rovtarskih tolminskih, treh cerkljanskih, eni poljanski in gorenjski selški točki, kar glede na bližino izpeljane posplošitve spet nakazuje širitev areala.

3.2.3 PVPZ za ciljnost *kam(a)* se lahko posploši za *kje* in *kod* v najzahodnejši rezijanski točki T056 Bila, samo za *kod* v dveh prekmurskih (T390 Strehovci in T391 Beltinci)²², in dvojnično za *kod* v kraški točki T097 Solkan.

4 PVPZ v govornem jeziku na podlagi odgovorov v anketah

4.1 Anketa Prostorski prislovni zaimki v vašem govoru vsebuje 10 vprašalnih povedi z izpuščenimi PVPZ, ki jih je bilo treba vpisati (možnih je bilo tudi več odgovorov), in eno dvostavno pripovedno poved z izpuščenim prostorskim nedoločnim/poljubnostnim zaimkom. Vprašanja so bila večinoma povzeta po zgledih iz SSKJ in SP 2001.²³ Objekt lokalizacije je v primerih vedno človeški, tj. ogovorjeni, od katerega se pričakuje odgovor, in le izjemoma (11. vprašanje) predmet: (pogovorno): *Do kod si prebral knjigo?* 'do katere strani'. Iskana vprašalnozaimenska oblika pa sprašuje po lokalizatorju in orientirju, ki se nanaša na mesto, območje lokalizacije, cilj, pot ali izhodišče premikanja po prostoru. Anketo so reševali večinoma študenti slovenistike, njihovo število po narečnih skupinah (= NS) zato ni bilo uravnoteženo in rezultati niso številsko primerljivi. Tudi podatki iz (okolice) istega večjega kraja po dveh anketirancev (Višnja Gora, Novo mesto, Metlika) niso vedno ujemalni, kar pomeni, da je raba

²¹ V gradivu pogosta odsotnost oblike za *kod* v ziljskem narečju ima verjetno dva vzroka: (1) v nekaterih krajih se je pod vplivom nemščine izražanje perlativnosti s posebno obliko opustilo in prešlo v neko vrsto opisnega vprašanja (npr. v T001 Brdo pri Šmohorju je navedeno: / (pa čiarän krájô je hò'dô?); (2) v nekaterih krajih zapisovalci oblike *kod* niso navedli, ker je ni bilo, prav tako pa tudi niso zapisali nadomestne oblike *kje* (nar. *čefj*).

²² Beltinški slovar (Novak, Novak 1996) pomena *kod* za *kama* nima, pač pa za *kamor*: **kama** kam? kam, kamor ~ ideš? *Idi, kama si se napóuto!* (60) Navaja pa pomen *kje* in *kod* za *koud*, vendar iz zgledov ni razviden: **koud?** kod, kje; *kóud si ódo? do koud ste šli?* (65).

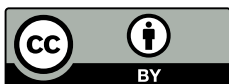
²³ 1. ___ (stanuješ)? – 2. ___ (hodiš tako dolgo)? – 3. ___ (greš (na izlet))? – 4. ___ (si namenjen)? – 5. ___ (se gre na grad, postajo)? – 6. Ne hodi po gozdu, lahko se ___ zgubiš. – 7. Od ___ (si (doma))/? – 8. Od ___ (prihajaš)? – 9. Od ___ (si prinesel rože)? – 10. Do ___ (si prišel)? – 11. Do ___ (si prebral knjigo)?

PVPZ v istem sobesedilu lahko dvojnična ali različna tudi v bližnjem okolju. Anketiranci – vseh je bilo 63 – večinoma niso nosilci sistemskega narečnega govora, zato so pri njih predvidljive interference rabe iz drugih okolij zaradi migracij in vpliv knjižne rabe zaradi pisne oblike podajanja odgovorov. Tudi sama vprašanja delno omogočajo izražanje pomensko različnih prostorskih razmerij: *Kod/Kje/Kam hodiš tako dolgo?; Kje/Kam/Kod se gre na grad, postajo?*, čeprav se sprašuje po poti.

4.2 Rezultati ankete so predstavljeni v preglednici, navpično členjeni po NS z dodanim ljubljanskim (= lj.) pogovornim (= pog.) jezikom, ki so ga anketiranci poimenovali z oznakami narečje, ljub. mestni govor, osrednjeslovensko ljub.-o oz. dolenjsko, gorenjsko.²⁴ Vodoravno so zapisani PVPZ za tri prostorska razmerja ter posebej še za izhodišče in cilj poti. Številski podatek ob NS pomeni število izpolnjenih anket, ob zaimku pa število enakih odgovorov. Pomišljaj označuje, da ni bilo odgovora ali zapisane vprašalnice. Odgovori so razporejeni po pogostosti vprašalnice. Oblike s *kod*, ki v rabi upadajo, so zapisane okrepjeno.

SKJ	Gor. 8	Dol. 15	Rovt. 4	Prim. 13	Štaj. 12	Pan. 4: vzhšt. 1, pkm. 3	Ljub. pog. j. 7
kje Kje stanuješ?	kje 7 ke 1	kje 12 kej/kje 1 kje/ki 1 kje/kod 1	ki 2 kje 1 kuod 1	kje 7 ki 4 kje/ki 1 kod/kje 1	kje 7 ki 2 kje/ki 2 kje/kod 1	ki 1 ge 3	kje
kam Kam greš na izlet?	kam (kdaj 1)	kam	kam	kam	kam	kam 1 kama 1 kaman 1 – 1	kam
Kam si namenjen?	kam	kam	kam	kam	kam	kam 1 kama 2 kaman 1	kam
kod Kod hodiš tako dolgo?	kje 6 kod 2	kod 7 kje/kod 3 kje 4 kej/kje 1	kod 2 kuod 1 ki 1	kje 5 ki 3 kod 2 kod/kje 1 ki/kwod 1 ki/kje/kod 1	kje 5 ki 2 kod 5	ki 1 ge 3	kje 3 kje/kod 3 kam 1
Kod se gre na grad/ postajo?	kje 8	kje 6 kej/kje 1 kod 2 kje/kod 3 kam 3	ki 2 kod 1 kuod 1	kje 5 ki 2 kje/ki 1 ki/kje 1 kam 1 kod 2 kje/kod 1	kje 4 ki 2 kod 2 kje/kod 1 kod/kam 1 kdaj 1 kok 1	ki 1 ge 2 – 1	kje 6 kam/kje 1

²⁴ Govorcev iz koroške NS in mariborskega mestnega govora ni bilo.

SKJ	Gor. 8	Dol. 15	Rovt. 4	Prim. 13	Štaj. 12	Pan. 4: vzhšt. 1, pkm. 3	Ljub. pog. j. 7
Ne hodi po gozdu, lahko se kod/kje zgubiš.	kje 6 kje1 kje/kod 1	kje 12 kje/ki 1 kod 1 – 1	ki 2 kod 1 kuod 1	kje 7 ki 4 ki/kje 1 kod/kje 1	kje 8 ki 1 kje/ki 1 kje/kod 1 kam 1	ki 1 ge 3	kje 7
od kod Od kod si (doma)?	od kje 3 kod 2 kje/kod 3	od kje 7 iz kje 1 od kej/kje 1 od kod 6	od kod 2 kuod 1 (DT) ki 1 (Potok)	od kje 4 ki 3 ki/kje 1 kod 4 kwod/ki 1	od kod 6 kje 3 ki 1 kod/kje 1 kje/kod 1	od ki 1 ge 2 kejc 1	od kje 2 kje/kod 2 kod/kje 1 kod 2
Od kod prihajaš?	od kje 6 kod 2	od kod 12 kje 2 iz kje 1	od kod 3 kuod 1 (DT)	od kje 5 ki 5 kod 3	od kod 9 ki 1 kod/kje 1 kje/kod 1	od ki 1 ge 2 kejc 1	od kje 3 kod 3 kje/kod 1
Od kod si prinesel rože?	od kje 6 kod 2	od kje 7 od kej/ kje 1 iz kje 1 od kod 6	od kod 2 kuod 1 ki 1 (Potok)	od kje 5 ki 2 kje/ki 1 kod 4 ki/kwod 1	od kod 7 kje 1 ki 1 kod /kje 2 kje/kod 1	od ki 1 ge 2 kejc 1	od kod/kje1 kje/kod 1 kod 2 kje 3
do kod Do kod si prišel?	do kam 5 kje 1 kje/kam 2	do kod 5 kje/kod 2 kje 4 kej/kje 1 kam 2 kam/ kod 1	do ki 1 kje 1 kam 1 kuod/ kam 1	do kam 6 kje 3 ki 2 kje/ki 1 kwod 1	do kam 6 kod 2 kje 1 kje/ kod 1 kod/kje 1 kod/kam 1	do ki 1 ge 2 kama 1	do kam 6 kje/kam 1
Do kod si prebral knjigo?	do kam 5 kje 3	do kje 7 kej/kje 1 kod 4 kam/kod 1 kje/kod 2	do ki 1 kam 2 kuod 1	do kje 5 ki 5 kje/ki 1 kod 1 GO kje/kod 1	do kam 6 kod 2 kod/kam 1 kje 1 kje/kam 1 kod/kje 1	do ki 1 ge 2 kama 1	do kam 3 kje 3 kje/kam 1

Preglednica 2: *Kje, kam, kod, od kod, do kod* po podatkih iz govornenega jezika v anketi.

4.3 Tridelni snop PVPZ in njihovih komplementarnih kazalnih ustreznici, ki se razlikujejo glede na prostorske kategorije umeščenosti v prostoru (statična lokalizacija: *kje*), premikanja v določeno smer ali do določenega cilja (dinamična lokalizacija: *kam, do kam*), gibanja ali razporejenosti po prostoru, premikanja od začetne ali do končne točke (*kod, od kod, do kod*), ohranjen v normi sodobnega slovenskega knjižnega jezika (v slovnici, slovarju in pravopisu), se skoraj ne izkazuje več v govornem rabi in se posledično izgublja tudi v pisnem jeziku. Vprašalna zaimka *kje* in *kod* sta z različno pogostnostjo in v različnih govorih medsebojno zamenljiva, večinsko vlogo prevzema *kje*. Najbolj enotno se izraža dinamično prostorsko razmerje usmerjenosti (*kam*), ki se sobesedilno prenaša tudi na statično in zlasti na ciljno sestavino (*do kod* → *do kam*). Opazen upad rabe zaimka *kod* v gorenjskih govorih in ljubljanskem pogovornem jeziku je razviden tudi iz ankete.

4.3.1 Za PVPZ statične lokativnosti *kje* je izkazana dokaj enotna raba glasovnih različic s prevladujočo knjižno izrazno podobo in z redkimi glasovnimi variantami (z onemtivijo *j* v *ke* je zapisana le enkrat v gorenjski (Tunjice pri Kamniku), ki jo poznamo tudi v ljub. pog. jeziku, a ni bila zapisana, z asimilacijo v *ki*: v rovtarski v 2 odgovorih od 4 (Žiri, Potok v o. Idrija, v Poljanski dolini pa ostaja *kje*), v primorski (Divača, Vipava, Ajdovščina v eni anketi, v drugi je *kje*),²⁵ štajerski (le enkrat kot dvojnica s *kje*) in vzhodnoštajerski (Gibina v o. Razkrižje), ter z dvojnico s *kje* v Beli krajini (Križevska vas pri Metliki). Pričakovana različica *kej* dvojnično s *kje* v dolenski. NS se pojavi le v cerkniškem govoru, kar bi kazalo na močan vpliv knjižne oblike. V Prekmurju enotno prehaja iz *gde* ali *kje* v *ge*, kar je tudi oblika v področnih narečnih slovarjih. PVPZ *kod* ga zamenjuje le v eni anketi v vseh primerih s *kje* v rovtarski NS (Dolenja Trebuša, o. Tolmin, = DT), sicer *kod* nastopa po enkrat kot dvojnica s *kje* še v dolenski (Sp. Brezovo pri Višnji Gori, a v Višnji Gori ostaja *kje*), primorski obsoški (Drežnica, o. Kobarid) in štajerski (Zagorje ob Savi) NS.

4.3.2 Enotna raba je izpričana pri PVPZ za usmerjenost gibanja k cilju (*kam*), ki se ob glagolih *iti* in *biti namenjen* ne nadomešča z drugimi vprašalnicami. Njegova glasovna podoba se razlikuje le v prekmurskem narečju (*kama* (Tišina, Filovci), *kaman*²⁶ (Turnišče)). Raba zaimka se povečuje tudi namesto vprašalnic *kje* in *kod* ali ob njiju kot dvojnica (ob glagolu *iti* (*Kam se gre na grad, postajo?*) predvsem v dolenski, *do kam priti/prebrati* pa v gorenjski, štajerski NS in ljub. pog. jeziku, ob *priti* večinsko tudi v primorski NS, posamično tudi drugod.

4.3.3 PVPZ *kod* se (razen v zgoraj omenjenih krajih tolminskega narečja (*kuod*), variantno s *kje* v krajih Z-dolenskega, obsoškega in zasavskega narečja, kjer nastopa v mestovnem pomenu) uporablja za izražanje gibanja po prostoru (*hoditi, iti kod*), vendar ga v govorih pogosto zamenjuje *kje*, vedno v panonski, večinoma v gorenjski NS ter v ljub. pog. jeziku. PVPZ *kod* prevladuje le v dolenski NS, a ne v vlogi ne-

²⁵ Glede na podatke iz etimoloških slovarjev in iz gradiva za SLA ni zastopana primorska glasovna varianta *či*.

²⁶ Oblika *kaman* je izkazana tudi v Slovenskih Goricah (v Črešnjevcih, Negovi in dvojnično s *kan* v Spodnjih Ivanjcih in Radencih (KOLETNIK 2001: 179–81).

določnega zaimka, razen ene pojavitve, deloma v rovtarski, razen žirovsko (*ki*, a *od kod*), drugod je razmerje v vseh povedih v prid *kje* (npr. v primorski 11 : 5, v štajerski 7 : 5). PVPZ *kam* ga redko zamenjuje ob glagolu *iti* (po poti), razen na vzhodu in na Gorenjskem. Za izražanje premikanja iz začetne točke (*od kod*) se pojavlja v vseh NS še *od kje*, v panonski narečni skupini pa *kje* prevlada, razen v enem govoru (Tišina) z obliko *od kejc*. Za gibanje do končne točke (*do kod*) pa ni rabljen v gorenjski, panonski NS in lj. govoru, najpogostejši pa je v dolenski (raba *do kod priti* prevladuje), nato v štajerski, redke v primorski in rovtarski NS (v govoru Dol. Trebuše, v ostalih treh krajih ga nadomešča *kje* z varianto *ki* (1) in *kam* (2)).

4.4 Anketa med 63 študenti slovenistike (1. in 3. letnik 1. stopnje in 2. letnik 2. stopnje) je pokazala rabo raznovrstnih oblik PVPZ v isti NS kot tudi med njimi, številne dvojnice pri istem govorcu in veliko stopnjo medsebojne zamenljivosti PVPZ, kar je lahko posledica vpliva knjižnega jezika na govorjeni kod in obratno, nihanja med rabo PVPZ *kje* in *kod* v določenih zvezah in posploševanja enega izmed njiju, kar se ujema z narečno sliko po gradivu za SLA.²⁷ V njem je tristopenjski sestav bolj ohranjen zaradi izbire govorcev, ki jim je (bil) sistemski narečni govor osnovni/edini kod, in tudi zaradi dve- ali tristopenjske generacijske razlike.

5 Raba zaimka *kod* v korpusu Gigafida

5.1 V korpusu Gigafida je za *kod* (prislov) pridobljenih 33.730 konkordanc, od tega večina (26.335) za *od kod*, precejkrat s splošnim oz. abstraktnim lokalizatorjem v vzročnostnem pomenu (*ideja, pojavi, osnova, inspiracija ...*), izvora (*ime*) in samo 2267 zapisov za *do kod*, predvsem ob glagolih *iti, priti, smeti, (pri)peljati, seči/se-gati* in drugih: *nadzirati, imeti prav, osamosvojiti se, biti posneto, zmoči, morati, do/po/s-pustiti, poznati, izzivati, sleči se, upati si, razrasti se, pasti, potekati, prebiti se, prevažati, razširiti se, spoštovati* itd. Število je dejansko precej manjše, saj je med primeri za *kod* opaziti (v približno 5000 pojavitvah) precejšen delež oblik, ki ne sodijo k prislovu, ampak so z njim enakopisne: pojavlja se tako Nsg/Asg samostalnika *kod-a* m., Gpl samostalnika *koda-e* ž., južnoslovanski predlog *kod 'pri'* ter neredko veznik *kot*, pomotoma zapisan z *-d*, primerov za PVPZ *kod* pa je med 1000 pojavitvami manj kot 2 odstotka (okoli 15 zapisov), nastopa ob glagolih premikanja po prostoru (*hoditi, potikati se, voziti, muditi se, sprehoditi se; ogniti se*), v zvezah *kod in kam, ne kod ne kam, kdove kod* ipd. *Kod* se pojavi tudi namesto PVPZ *kje*: »Šele tiskovna agencija UPI je ugotovila, kod so skrajneži, ki že dve leti čakajo na sojenje, in koliko jih je«. (*Dnevnik* 2004).²⁸ Dodatno pomenljiv je časopisni zgled, ki parafrazira neustaljeno

²⁷ V anketi so bili prikazani tudi odgovori za kazalne prislovne zaimke, ki tudi izkazujejo poenostavitev na glasovne in besedotvorne različice zaimkov *tu, tam* za mestovnost in *sem, tja* za ciljnost ter na dvostopenjsko prostorsko razmerje glede na oddaljenost (z izjemo primorske NS z obliko *ondi* in z redko pojavitvijo posebne oblike *tod* za pot in razmeščenost).

²⁸ Glede na besedilno vrsto je zaradi neuravnoveženosti korpusa slaba polovica primerov iz časopisja (15.911), revij (7.821), interneta (6.576), manj iz leposlovja (1.662) in stvarnih besedil (1.521), še večji delež časopisja je izkazan npr. pri *do kod* (1427 od 2267), iz stvarnih besedil pa je le 77 in iz leposlovja 36 zadetkov. Primerov za *prebrati do kod* v Gigafidi ni.

(SSKJ ¹) oz. nepravilno (SP 2001) rabo prislova *od kje* za izražanje izhodišča oz. izvora dejanja:

*Še najbolj seveda varčujejo pri lektorjih. Saj veselje do slovenščine sicer imajo, drugače se v oddaji Preverjeno ne bi lotevali takšnih tem, kakršna je zakon o javni rabi slovenskega jezika. Toda da bi se tudi njih samih kaj dosti prijelo, nismo opazili. Voditeljica Alenka Arko, na primer, se je vztrajno spraševala, **od kje** prihajajo ti poja- vi (namesto **od kod**)²⁹ [...] (Revija Hopla, 2006, neznani novinar).*

5.2 V 20. st. nedovoljena zveza *od kje*,³⁰ se v korpusu pojavljajo dokaj pogosto: 3642 pojavitev (*od kje biti doma, od kje vzeti, jemati, imeti, potegniti ...*, tudi z iz- pustom vezi v pomenu vzročnosti, izvora: *od kje (biti) ideja, od kje vam to, od kje tebi informacije* ipd.).³¹ Pogovorna raba predložne zveze *iz kje* se pojavlja v korpusu Gigafida v manjšem obsegu (307 zadetkov, v glavnem iz interneta, le 10 iz časopisov, 1 iz leposlovja). Npr.: »Čakala sem na vprašanje '**Iz kje** pa si?', da je vedel, **iz kje** sem; – kaj misliš **iz kje** denar vseh teh projektov????; Me prav zanima **iz kje** ste pa to pobrali... – o liberalnem gospodarstvu zelo neradi govorimo. Čeprav vsi vemo **iz kje, od kod** ta kriza prihaja.«

6 Raba zaimka *kod* v korpusu govornjene slovenščine GOS

V korpusu GOS je pojavitev zaimka *kod* manj kot 52 (nekaj zadetkov sodi še k samostalniku *kod*-a m. (2) in 1 iz južnoslovanskega prostora je predlog *kod* 'pri'), npr. v ljubljanski regiji 7: 4 *od kod*, 1 *do kod* in 2 *kod*, 1 primer ne ustreza, v mariborski 4 *od kod* (2 primera ne ustrežata), Radio City 1, Radio Maxi, Recal (Ljutomer, SV- -Slovenija) 1, samostojno se *kod* pojavlja redko (*a veš kod sva pušala avto* (Ljubljana, zasebni nejavni diskurz, nad 60 let); *a veš de smo šli kje*³² (*ime*) *kod smo šli v bistvu eno uro smo se vozil* 2. govorec *eee na po Iški cesti* (krška regija, zasebni nejavni di- skurz, pogovor med 2 starejšima prijateljicama (35–59 let)); *kod ste šle čez Podvrh*), prevladuje v predložni zvezi *od kod*, predvsem s Koroške: moderirani pogovor na koroškem radiu (2), slovenjgraška regija (9), pogovor med prijatelji (*ne vedeti, od kod (imeti)*) (6), celotnoslovensko (9) iz moderiranega pogovora na TV (7) in Radiu (2), pogovor med prijatelji (Ljubljana: *od kod je pa nastala ta dvojina*), murskosoboška (2): *od koj, od kod*). *Do kod* se pojavi le v 2 primerih: *do kod smo prišli* (Ljubljanska regija, fakultetno predavanje), *do kod ste vi mene slišali* (Mariborska regija). Govorci so večinoma starejši od 35 let oz. je starost neznana, 12 je mlajših. Prvi jezik govorcev je razen v 3 primerih slovenščina.

²⁹ Okrepljen zapis sta dodali avtorici.

³⁰ Raba predložne zaimenske zveze z ablativno pomensko sestavino izhodišča, izvora *od kje* je v nor- mativnih priročnikih odsvetovana, *do kje* pa ni navedena: v SSKJ ¹ je označena samo kot neustaljena, v SSKJ ² (2014) pa ni več označen, v SP 2001 pa kot nepravilna. V SP 1950 in 1962 sta kot nedovoljeni za knjižni jezik označeni obe zvezi: *od kje od kod, *do kje *do kod* (1950: 277).

³¹ Glede na vrsto besedil prevladujejo na internetu (2.696), nato v časopisih (469), revijah (363), manjši delež pa je v leposlovju (49) in stvarnih besedilih (36).

³² Na posnetku se sliši *ke 'tja'*.

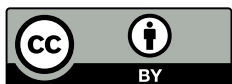
7 Zaključek

7.1 Gradivo za SLA glede posplošitve ene od oblik obravnavanih zaimkov izkazuje stanje, iz katerega lahko razberemo predvsem prodornost oblike *kje* z dvema osnovnima težnjama: (1) da nadomesti *kod* v predložni zvezi *od/s kod > od/s kje*, kar je možno zato, ker je dinamičnost izražena z usmerjevalnim(a) predlogom(a) *od/s 'iz, z/s' in (2) da nadomesti izražanje razmeščenosti zaimka *kod* z izražanjem mestovnosti, od koder je le še korak do popolne zamenjave, tj. tudi izražanja gibanja po prostoru.³³ Prva težnja se širi (se je širila?) od skrajnega jugozahoda in juga, druga pa od severovzhoda in severa.³⁴ Veliko bolj zamejena je posplošitev zaimka *kod* za *kje*, izpričana v zahodnem delu rovtarske NS in prehodnem gorenjskem selškem narečju. Vzgib za to posplošitev je verjetno frekvenca oblike v predložnih zvezah (*od/s kod*). Zlasti glede na rezultate ankete preseneča razmeroma veliko število govorov v vseh NS z ohranjenim tridelnim sistemom izražanja prostorskih razmerij.*

7.2 V govorjenem jeziku je iz besedilnih zgledov v primerjavi z gradivom za SLA ugotovljena živahnejša izmenjava vseh treh PVPZ. Upada predvsem raba PVPZ *kod*, ki izkazuje najštevilnejšo zastopanost in prepletenost prostorskih pomenskih sestavin, a ga v prekmurskem narečju ne poznajo (razen v obliki *odkec* 'od kod'). Zamenjujeta ga mestovni *kje* in smerni *kam* (pri istih govorcih nastopata tudi dvojnično), ali pa se njegova raba omejuje na izražanje izhodišča dejanja (*od kod*), pretežno v pomenu izvora/vzročnosti glagolskega dejanja. Pomensko ga s *kje* povezuje sicer redko izražena mestovnost (statičnost), s *kam* usmerjenost (dinamičnost), odpravlja pa se specializacija s sestavino razmeščenosti v prostoru in usmerjenega gibanja po prostoru (perlativnosti), pri dodani ablativni in adlativni sestavini (*od kje, do kje*) pomen že eksplicitno izražata predloga in oblikovno razlikovanje ni nujno (*kod* → *kje*, podobno tudi *tod* → *tu, ondi/onod* → *tam; od kod* → *od/iz kje, do kod* → *do kje, vzporedno od/do tod/ondod* → *od/do tam*). Nasprotno se na nekaterih področjih (rovtarske NS, posamično dvojnično tudi dolenjske, primorske, štajerske) *kod* posplošuje na izražanje umeščenosti v prostoru in zamenjuje PVPZ *kje*. Smerni *kam* se ohranja in redko prevzema vlogo zaimkov *kje* in *kod*, razen za ciljno mejo (*kod* → *kam, do kod* → *do kam*).

³³ Da je zamenjava *kod > kje* enostavnejša od zamenjave sestavine *kod* v *od/s kod > od/s kje*, nam potrjujeja večji areal prvega in število dvojnic: 2 za prvi in 17 za drugi primer.

³⁴ Lahko bi pomislili na možen vpliv stičnih romanskih in germanskih jezikov, vendar vsaj sodobna italijanščina in nemščina pomena *kje* in *kod* izražata z isto obliko (it. *dove?, per dove?*; nem. *wo?*); ta je tudi sestavni del drugih prostorskih vprašalnih zaimkov (it. *dove?, per dove?*; nem. *wohin?* kam' in it. *dove?, da dove?*; nem. *woher?* 'od kod').

VIRI IN LITERATURA

- Kozma AHAČIČ, Andreja LEGAN RAVNIKAR, Majda MERŠE, France NOVAK, 2011: *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* (= *Besedje*). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Gregorio ALASIA DA SOMMARIPA, 1607 [1993]: *Vocabolario italiano, e schiauo*. Videm, Ljubljana: DZS.
- Vanda BABIČ, 2003: *Učbenik stare cerkvene slovanščine*. Ljubljana: ZIFF.
- Anton BAJEC, 1954: Prislovni paberki. *Slavistična revija* V–VII/1. 195–226.
- Francka BENEDIK, 1999: *Vodnik po zbirki narečnega gradiva za Slovenski lingvistični atlas (SLA)*. Ljubljana: Založba ZRC.
- France BEZLAJ, 1982: *Etimološki slovar slovenskega jezika 2*. Ljubljana: SAZU, MK. *Biblija*. Na spletu.
- Adam BOHORIČ, 1584 [1987]: *Arcticae horulae succisivae*. Prev. in spremno besedo napisal J. Toporišič. Maribor: Obzorja.
- Gigafida: Korpus slovenskega jezika. Na spletu.
- Mihaela KOLETNIK, 2001: *Slovenskogoriško narečje*. Maribor: Slavistično društvo Maribor (Zora 12).
- František KOPEČNÝ, 1980: *Etymologický slovník slovanských jazyků: Slova gramatická a zájmena 2*. Praga: Academia.
- Snježana KORDIČ, 2003: Ändert sich das serbokroatische System der Lokaladverbien? *Funktionale Beschreibung slavischer Sprachen: Beiträge zum XIII. Internationalen Slavistenkongress in Ljubljana*. Ur. T. Berger, K. Gutschmidt. München: Verlag Otto Sagner. 115–37.
- , 2004: Prilozi *gd(je, kamo, kada)*. *Germano-slavistische Beiträge: Festschrift für Peter Rehder zum 65. Geburtstag*. Ur. M. Okuka, U. Schweier. München: Verlag Otto Sagner. 113–20.
- Korpus govornjene slovenščine. Na spletu.
- Ranko MATASOVIĆ, 2008: *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Franc NOVAK, Vilko NOVAK, ²1996: *Slovar beltinskega prekmurskega govora*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Vilko NOVAK, 2006: *Slovar stare knjižne prekmurščine*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Irena OREL, 2001: Osrednje in obrobno v zgodovini slovenskega jezika (na primeru izzaimenskih okoliščinskih prislovov v knjižnih različicah na prehodu iz 18. v 19. stoletje). *37. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, zbornik predavanj*. Ur. I. Orel. Ljubljana: FF. 33–55.
- Slobodan PAVLOVIĆ, 2011: Prostor i prostorne metafore u padežnom sistemu Brižinskih spomenika. *Slavistična revija* 59/2. 179–94.

Predrag PIPER, 1983: *Zamenički prilozi (gramatički status i semantički tipovi)*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Radovi Instituta za strane jezike i književnosti, V.

--, ²2001: *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Bernard RAJH, 2010: *Gúčati po antújoško (Gradivo za narečni slovar severozahodnoprleškega govora)*. Maribor: FF. 73.

Fran RAMOVŠ, 1935: *Historična gramatika slovenskega jezika: VII. Dialekti*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.

Slovenski pravopis, 1950. Ljubljana: SAZU, DZS.

Slovenski pravopis, 1962. Ljubljana: SAZU, DZS.

Slovenski pravopis, 2001. Na spletu.

Marko SNOJ, 2003: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Modrijan.

--, 2006: *Slovar jezika Janeza Svetokriškega: Prva knjiga (A–O)*. Ljubljana: Založba ZRC, Dela SAZU, Razred za filološke vede 49/7.

Slovar slovenskega knjižnega jezika, 1970–1991. Ljubljana: DZS. Na spletu.

--, Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. Ljubljana: CZ. Na spletu.

Jože TOPORIŠIČ, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: CZ (Leksikoni Cankarjeve založbe, zbirka Sopotnik).

--, ⁴2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

SUMMARY

The research confirmed the observations that the set of spatial interrogative (and demonstrative) adverbial pronouns used by modern speakers, as well as writers, has shrunk. The original set of triple pronouns (*kje* ‘where’, *kam* ‘where (to)’, (*od/do*) *kod* ‘from where’/‘to where/how far’) in the spoken and/or written form of the Slovenian language is only partly preserved and their actual use differs according to setting (formal/official vs. informal settings).

According to the dialectal material collected for the *Slovene Linguistic Atlas (Slovenski lingvistični atlas – SLA)*, the use of the pronoun *kje* ‘where’ is expanding, with two basic tendencies in relatively large areals: (1) to replace *kod* ‘where’ in the prepositional phrase *od/s kod* ‘from where’ → *od/s kje* ‘from where’ or (2) to replace the pronoun *kod* → *kje*, and then (more rarely) replace both (*od/s*) *kod* → (*od/s*) *kje*. The first trend is spreading from the south-west and the south and the second from the north-east and north. Replacement of the pronoun *kje* → *kod* has a smaller areal in the area of contact between the Rovte and Gorenjska dialect groups. The generalisation of the pronouns *kje* → *kam(a)* and *kod* → *kam(a)* is rare and perhaps already extinct. The gradual nature of all the replacements is explicitly reflected by the common double forms, i. e. *kod* → *kod/kje*. The number of dialects with preserved triple pronouns for expressing spatial relationships is still high in all dialect groups.

The textual examples (a survey of 63 students at the Department of Slovenian Studies at the Faculty of Arts, corpus *Gigafida*, and of the spoken Slovenian corpus *GOS*) show that in the spoken language, in comparison with the material for the SLA, we find a livelier exchange of these three pronouns and the use of more various word forms in the same context (dialect group), with a number of variants used by the same speaker, which can be caused by the impact of the standard (literary) language on the spoken language, and vice versa, as well as other (non-)linguistic factors. The simplification is evident from the dialect material in the SLA, with the observation that the triple pronouns of competent speakers and dialect speakers two to three generations older are better preserved.

Most notable in the modern spoken language are the decline or abandonment of use of the semantic heterogeneous and specific pronoun *kod* and generalisation of use of the locative pronoun *kje* for expressing spatial distribution (*kod (biti, se nahajati)* → *kje*), which is, among other things, also characteristic of the literary language of the 20th century, as well as the perlocative (*kod (se premikati)* ‘where (to move)’ → *kje*), ablative (*od kod* ‘from where’ → *od/iz kje*) and the rarely expressed adlative with *kod* ‘where to’ (*do kod* ‘how far’ → *do kje/kam*), in which the meaning is already explicitly expressed with the two propositions, making a formal distinction unnecessary. The pronoun *kod* ‘where’ is also replacing the indicative *kam* ‘where (to)’ (even within one speaker we can find a doublet, i.e. the use of both forms), or else its use is limited to the expression of a starting point (*od kod* ‘from where’), mainly in the sense of the origin/causality of the verbal act. By contrast, in some areas (the Rovte dialect group and, rarely, as a doublet in other dialects as well, except the Prekmurje dialect in the east, where the pronoun *kod* is not known, except for the phrase *od kejc* ‘where from’), *kod* ‘where’ has been generalised to express positioning in space and replaces the pronoun *kje* ‘where’. The directive *kam* ‘where (to)’ has been preserved and rarely assumes the role of the pronouns *kje* and *kod*, except for the final destination (*kod* → *kam*, *do kod* → *do kam*).

